

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.37>

ЧЛЕНИ СІМ'Ї ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ЯК СУБ'ЄКТ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ: ДЕЯКІ ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Пилипенко П.Д.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри соціального права**Львівського національного університету імені Івана Франка*

Гірник О.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри соціального права**Львівського національного університету імені Івана Франка*

Пилипенко П.Д., Гірник О.О. Члени сім'ї військовослужбовця як суб'єкт права на соціальний захист: деякі практичні проблеми законодавчого регулювання.

У статті з'ясовано деякі недоліки законодавчого визначення поняття «члени сім'ї» військовослужбовців або прирівняних до них осіб як суб'єктів права на соціальний захист. Критично проаналізовано норми Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» з цих питань. На підставі вивчення судової практики з питань позбавлення або обмеження права на соціальний захист членів сім'ї як отримувачів забезпечення відповідного виду, зроблено висновок про потребу внесення змін у соціальне законодавство. Запропоновано конкретизувати правила ст. 3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо підстав та їхнього взаємозв'язку із виникненням чи обмеженням права членів сім'ї військовослужбовця на соціальний захист, а також процедури підтвердження та фіксації. Наголошено на неоднорідності правових підстав виникнення правосуб'єктності членів сім'ї військовослужбовців у сфері соціального захисту, що не сприяє єдності правозастосовної практики. З'ясовано питання, пов'язані із встановленням юридичних фактів приналежності до членів сім'ї військовослужбовців. Доведено, що непослідовне вживання терміну «член сім'ї військовослужбовця» в межах одного нормативного акту та невизначеність змісту цього поняття створюють підґрунтя для дискримінації окремих осіб щодо встановлення правового статусу «член сім'ї військовослужбовця» та соціальної несправедливості у цій сфері правовідносин. З'ясовано значення юридичного факту утримання для визначення статусу особи як члена сім'ї військовослужбовця.

Наведено приклади невідповідності положень підзаконних нормативно-правових актів нормам законів. Підсумовано, що визначення суб'єктів права на соціальний захист, зокрема членів сім'ї як отримувача соціального забезпечення, а також передумов їхньої правосуб'єктності з урахуванням засад п.п. 1, 6 ст. 92 Конституції України, повинно бути лише у законах як нормативно-правових актах вищої юридичної сили.

Ключові слова: соціальний захист, отримувач соціального забезпечення, члени сім'ї, юридичний механізм забезпечення права, соціальне житло, пільги, військовослужбовець, особи, прирівняні до військовослужбовців, соціальне законодавство.

Pylypenko P., Hirnyk O. Military serviceman's family members as a subject of the right to social protection: some practical problems of legislative regulation.

The article clarifies some disadvantages of the legislative definition of the concept of «family members» of military personnel or persons equated to them as subjects of the right to social protection. The norms of the Law of Ukraine «On social and legal protection of military personnel and members of their families» on these issues have been critically analysed. Based on the study of judicial practice on the issue of deprivation or limitation of the right to social protection of family members as recipients of the appropriate type of support, a conclusion was made about the need to make changes to the social legislation. It is proposed to specify the rules of Art. 3 of the Law of Ukraine «On Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families» regarding the grounds and their interrelation with the emergence or limitation of the right of family members of a serviceman to social protection, as

well as confirmation and fixation procedures. The heterogeneity of legal grounds for the emergence of legal personality of family members of military personnel in the area of social protection has been emphasized, which does not contribute to the unity of law enforcement practice. Issues related to the establishment of legal facts of belonging to family members of military personnel have been clarified. It has been proven that the inconsistent usage of the term «family member of a military serviceman» within the framework of one regulatory act and the uncertainty of the meaning of this concept create grounds for discrimination of individuals regarding the establishment of the legal status of «family member of a military serviceman» and social injustice in this area of legal relations. The significance of the legal fact of dependency for determining the status of a person as a member of a military serviceman's family has been clarified. Examples of inconsistency of the provisions of subordinate legal acts with the norms of laws are given. It is summarized that the definition of the subjects of the right to social protection, particularly family members as recipients of social security, as well as the preconditions of their legal personality, taking into account the principles of para. 1, 6 Art. 92 of the Constitution of Ukraine, shall be only in laws as regulatory acts of higher legal force.

Key words: social protection, recipient of social security, family members, legal mechanism for ensuring the right, social housing, benefits, military personnel, persons treated as military personnel, social legislation.

Постановка проблеми. Суб'єктами права на спеціальний соціальний захист та гарантії, пов'язані із статусом військовослужбовців чи інших, прирівняних до них осіб, також є члени їхніх сімей. Про це свідчать норми таких Законів України, як: «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [Непоследовне вживання терміну «член сім'ї військовослужбовця», навіть в межах одного нормативного акту та невизначеність змісту цього поняття, створюють підґрунтя для дискримінації окремих членів сім'ї та соціальної несправедливості як однієї з основних засад права соціального забезпечення. На цьому наголошував Європейський Суд з прав людини, розглядаючи справу Шальк і Копф проти Австрії. Суд звертає увагу, що різні підходи до таких осіб є дискримінаційними, якщо вони не мають об'єктивного та розумного обґрунтування. Іншими словами, якщо вони не переслідують законну мету або якщо немає розумної співмірності між використовуваними засобами та метою, яку вони мають бути досягнуті [12].

Дискримінаційний аспект у законодавчому регулюванні визначення суб'єктів права у

сфері соціального захисту військовослужбовців був висвітлений у наукових статтях. Зокрема О.О. Пономаренко та О.О. Коваленко, досліджуючи право на соціальний захист членів сім'ї поліцейського, звертають увагу, що здійснення цими суб'єктами свого права залежить від чіткого закріплення в законі осіб, які належать до членів сім'ї. Водночас, наголошують, що діяльність держави з цього питання має бути об'єктивно обумовленою. А відсутність у переліку членів сім'ї хоча б однієї категорії осіб, згідно з аргументами вчених, є позбавленням права на соціальний захист цих суб'єктів за певною ознакою, що необхідно розглядати як дискримінацію [2, с. 222].

Конституційний Суд України надав офіційне тлумачення терміна «член сім'ї» в контексті п. 6 ст. 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [11]. Зокрема, у рішенні від 3 червня 1999 р. № 5-рп/99 (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») суд визначив правові характеристики поняття члена сім'ї військовослужбовця. Наголошено, що такими є особи, які перебувають із суб'єктом права на пільги щодо оплати користування житлом і комунальними послугами у правовідносинах, природа яких визначається: кровними/родинними зв'язками або шлюбними відносинами; постійним проживанням з військовослужбовцем; веденням з ним спільного господарства. І зазначені ознаки як правові умови-вимоги застосовуються диференційовано у конкретному визначенні членів сім'ї, які мають право на пільги. Відповідно до юридичного висновку Конституційного Суду України членами сім'ї військовослужбовця можуть бути визнані й інші особи, не лише його/її близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід, баба), але й інші родичі або особи, які не перебувають з військовослужбовцем, у безпосередніх родинних зв'язках (для прикладу, неповнорідні брати, сестри; зять, невістка; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки та інші), але умовою цьому є наявність факту постійного проживання і ведення з ним спільного господарства [13].

Під час офіційного тлумачення поняття «член сім'ї військовослужбовця» у рішенні від 3 червня 1999 р. № 5-рп/99 опирався на основні ознаки, визначені ст. 3 СК України: спільне проживання, пов'язаність спільним побутом та наявність взаємних прав і обов'язків [16]. Схожий підхід сформульовано у науковій літературі. Зокрема, О.Є. Луценко вважає, що для визнання наявності статусу «член сім'ї військовослужбовця» достатньо наявності хоча б однієї із трьох умов: (1) кровні (родинні) зв'язки або шлюбні відносини з військовослужбовцем; (2) постійне проживання з військовослужбовцем; (3) ведення з військовос-

лужбовцем спільного господарства [1, с. 340]. З огляду на змістовні характеристики досліджуваного поняття у законодавстві щодо правовідносин забезпечення членів сім'ї військовослужбовця соціальним житлом, вважаємо, що обраний Конституційним Судом України метод аргументації для визначення універсальних ознак є не коректним. Законодавство України, що регулює надання інших видів соціального захисту (для прикладу, пенсійне забезпечення) пов'язує членів сім'ї з базовим отримувачем соціального забезпечення взаємними правами та обов'язками. Для прикладу, відповідно до ч. 4 ст. 16¹ Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» право на отримання одноразової грошової допомоги на випадок смерті військовослужбовця мають внуки загиблої (померлої) особи, якщо на момент її загибелі (смерті) їхні батьки загинули (померли) [11]. Не зважаючи на те, що дана категорія громадян є другою у чергах споріднення, закон визначає її потенційним отримувачем допомоги. Визначальним є лише факт відсутності інших осіб (умовою є смерть чи загибель її батьків), наділених обов'язками їх утримувати. Аналогічною є ситуація із правами батьків на отримання одноразової допомоги. Умовою є факт, що вони не були позбавлені батьківських прав щодо військовослужбовця. Тому, окрім кровного споріднення, обов'язковою умовою є наявність у батьків та військовослужбовця взаємних прав та обов'язків.

Право на отримання пенсії через втрату годувальника безпосередньо залежить від факту перебування особи, яка претендує на даний вид пенсії, на утриманні померлого чи загиблого військовослужбовця. Частина 1 ст. 30 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» закріплює відповідне право за непрацездатними членами сім'ї військовослужбовця, які перебували на його утриманні [9]. Разом з тим, застосовувати конструкцію «член сім'ї військовослужбовця, який перебуває на його утриманні» як універсальну конструкцію в системі соціального захисту таких осіб вважаємо недоречною. Факт перебування на утриманні має бути доведений та встановлений, що може призвести до численних порушень та зловживань у процесі призначення соціального захисту потенційним отримувачам. Ба більше, закон не завжди наділяє правом на соціальний захист лише тих осіб, які на момент виникнення потреби у соціальному захисті, перебували на утриманні, приклад чого було наведено вище. Правоможними є також особи, які мають потребу в утриманстві, однак даний факт не відбувся (внуки).

Для отримання пільг, гарантій чи інших компенсацій на підставі ст. 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослуж-

бовців та членів їх сімей» потенційні отримувачі повинні отримати документ, що засвідчує їхній статус – посвідчення [11]. Порядок видачі посвідчень врегульовано постановою Кабінету Міністрів України від 28 травня 1993 р. № 379 «Про посвідчення членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли) чи пропали безвісти під час проходження військової служби» (далі – постанова № 379) [10]. Аналізуючи положення постанови № 379, вважаємо, що підзаконний нормативно-правовий акт звужує коло осіб, які можуть претендувати на отримання пільг, гарантій та інших компенсацій, передбачених ст. 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Відповідно до п. 4 посвідчення видають батькам, одному з подружжя у разі, коли вона/він не перебуває у іншому шлюбі, дітям, які не досягли повноліття, або повнолітнім дітям – особам з інвалідністю з дитинства військовослужбовців, які загинули (померли) чи пропали безвісти (чи за рішенням суду визнані безвісно відсутніми) під час проходження військової служби. Оскільки передумовою отримання пільг, гарантій та компенсацій є наявність посвідчень, то їхня відсутність позбавляє можливості інших осіб, які належать до членів сім'ї, однак, не зазначені у наведеному переліку постанови №379, реалізувати свої законні права. Отримати «статусне» посвідчення можуть лише батьки, дружина/чоловік та діти загиблого (померлого) військовослужбовця, тож лише вони стають отримувачами соціального забезпечення на підставі ст. 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Відтак, вважаємо диференційований підхід до визначення кола суб'єктів, які належать до членів сім'ї військовослужбовців та обмеження частини з них у правах, гарантованих соціальним законодавством. Невідповідність положень постанови № 379 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» призводить до звуження кола осіб, які вправі набути статус «член сім'ї військовослужбовця» та набути прав у сфері їхнього спеціального соціального захисту. З урахуванням юридичної сили названих вище нормативно-правових актів назріла потреба внести зміни до постанови № 379 з метою синхронізації її положень із нормами Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

Висновки. Норми Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», які визначають поняття «члени сім'ї військовослужбовців» в контексті позначення їх як суб'єктів права на такі види захисту, потребують реформування. Частина 1 ст. 3 зазначеного закону пропонуємо доповнити пунктом 5, де додатково визначити: «Сфера дії цього закону поширюється на членів сім'ї осіб,

передбачених у п. 1–4 ч. 1 ст. 3, які перебувають у родинних чи сімейних відносинах, зокрема тих, які проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою або перебували в іншому шлюбі, за умови, що факт проживання однією сім'єю встановлено рішенням суду, яке набрало законної сили, а також, що такі особи пов'язані взаємними правами та обов'язками або потреба у цьому об'єктивно зумовлена складними життєвими обставинами».

Визначення суб'єктів права на соціальний захист, зокрема членів сім'ї як отримувача соціального забезпечення, а також передумов їхньої правосуб'єктності з урахуванням засад п.п. 1, 6 ст. 92 Конституції України повинно бути лише у законах як нормативно-правових актах вищої юридичної сили.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Луценко О.Є. Правові нюанси реалізації членами сімей військовослужбовців права на житлово-комунальні пільги. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Випуск 81: частина 1. С. 337–342. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/56.pdf>.
2. Пономаренко О.О., Коваленко О.О. Соціальний захист осіб із сімейними обов'язками, які є поліцейськими: проблеми визначення суб'єктів на соціальний захист. *Право. UA*. 2023, № 1. С. 219–225. URL: <http://pravo.unescosocio.in.ua/archive/2023-1>. https://pravo.unesco-socio.in.ua/wpcontent/uploads/archive/Pravo-ua-2023-1/Pravo_ua_2023_1_219.pdf.
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 січня 2024 року у справі № 560/17953/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512563>.
4. Постанова Верховного Суду від 11 квітня 2023 року у справі № 160/2379/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110187604>.
5. Постанова Верховного Суду від 26 січня 2023 року у справі № 825/1503/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108641251>.
6. Про внесення змін до деяких законів України з питань соціального захисту військовослужбовців: закон України № 5040-VI від 04 липня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5040-17#n22>.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги: закон України від 9 грудня 2023 р. № 3515-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3515-20#Text>.
8. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 27.02.2023).
9. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 9 квітня 1992 р. № 2262-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> (дата звернення: 27.02.2023).
10. Про посвідчення членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли) чи пропали безвісти під час проходження військової служби: постанова Кабінету Міністрів України від 28 травня 1993 р. № 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379-93-%D0%BF#Text>.
11. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#n176>.
12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Шальк і Копф проти Австрії (Schalk and Kopf v. Austria) від 24 червня 2010 р. у справі № 30141/04. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-117402%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-117402%22]}).
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї»): Рішення Конституційного Суду України від 03.06.1999 р. № 5-рп/99. *Офіційний вісник України*. 1999. № 24. Ст. 1122.
14. Розгон О.В. Поняття «родич», «член сім'ї» та суміжні з ними категорії. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2014. № 1106. Серія «Право». Випуск 17. С. 14–117. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/1203/979>.
15. Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 422 с.
16. Сімейний кодекс України від 25.06.2005 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 21-22. ст. 135.